

Baróti Szabó Dávid: Költeményes munkái, I–II

Sajtó alá rendezte Hubert Ildikó és Szelestei N. László

Barót: Tortoma Kiadó, 2023, 682+1613 l.

RÉDEY-KERESZTÉNY János

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, tudományos segédmunkatárs
ORCID: 0009-0000-6359-9506

Miként a jelen kiadás sajtó alá rendezője, Hubert Ildikó arra egy három évvel korábbi tanulmányában emlékeztetett, Baróti Szabó Dávid költeményes munkái kiadásának nagy nehézségét sokáig a fennmaradt számtalan szövegváltozat jelentette. Egyrészt a változatok számszerűségét gyakran olyan egyszerű tények okozták, mint hogy Baróti Szabó „többször átdolgozta költeményeit”, vagy sok esetben többször is megjelentette azokat, illetve „olykor más címet is adott a már egyszer/vagy többször megjelentett (nyomtatásban, vagy kéziratban fellelhető) műveinek”.¹ A munka eme szövevényes keretfeltételei komoly nehézségek elé állították a filológust. Választ kellett találnia többek között arra, hogy a számos variáns közül melyik közlésre érdemes; illetve mitől függ, hogy egy variáns még variáns, vagy külön vers? Végül mindezek az ultima manus elvének a feladására adtak ösztönzést.² Az említett tanulmányban és a jelen kiadás *Bevezetésében* is *A' Magyar Ijűséghez* című vers szolgált állatorvosi ló gyanánt, amelynek 1802-es nyomtatásban megjelent változata terjedelmileg a harmadára zsugorodott a korábbi három Baróti Szabó-verseskötetbeli közléséhez képest, s amely legutolsó versváltozat dikciója olyan nyelvi megoldásokat őriz, amelyek Vörösmarty Mihály *Szózatának* nemzethalál toposzához utalják az olvasót.³

Baróti Szabó első verseskötete 1777-ben jelent meg *Új mértékre vett külömb' verseknek három könyvei* címmel, melyet a kortársak és az utókor (Berzsenyi, Vörösmarty, Kölcsey, Arany) a magyar nyelvű időmértékes verselés első költői megvalósulásaként tartottak számon. Jóllehet, Kalmár György *Valóságos magyar ABC* és *P. S. Utóírá*s című, több mint ötezer (és még ennél is többre tervezett) magyar hexameterre terjedő tankölteményei már 1770-ben megjelentek,⁴ mégis – ta-

1 HUBERT Ildikó, „Baróti Szabó Dávid (1739–1819) kéziratban fennmaradt versei: A költő halálának 200. évfordulóján”, in *Cura scriptorum: III. Scriptorium konferencia*, szerk. BOROS István, Scriptorium 3, 97–108 (Budapest–Piliscsaba: Szent István Társulat–Avicenna Közel-Kelet Kutatások Intézete–Bölcsészettudományi Kutatóközpont Moravcsik Gyula Intézet, 2022), 97, <https://omp.ppke.hu/btk/catalog/book/3>.

2 Uo., 97–100.

3 Uo.

4 KALMÁR György, *Hexameteres magyar költemények: Valóságos magyar ABC; P. S. Utóírá*s; Mária Theréziához buzdult alázatos énekem, ford. HEGEDŰS Béla, LENGYEL Réka és RÉDEY-KERESZTÉNY János,

lán Kalmár nehezen értelmezhető vállalkozása miatt – Baróti Szabó újsütetű költői próbatétele vitte a prímet. Másfelől, miként arra Hubert Ildikó is felhívja a figyelmet, amikor Baróti Szabót jezsuita rendtársa, Rauch Ignác az időmértékes verselés anyanyelvi művelésére biztatta, szerzőnk abban a hiszemben látott munkához, hogy vállalkozása egészen saját koráig előzmény nélküli volt. Az 1777-es első verseskötet ily módon irodalomtörténet-írásunk meghatározó könyve lett, amelyet az ezt követő három másik Baróti Szabó-kötettel együtt újra nem adtak ki, csak válogatást közöltek belőlük.⁵

Miért szükséges mindezt felidézni jelen kiadás apropóján? Az előbb említett ultima manus elv megkerüléséhez éppen a fenti körülmények vezették a sajtó alá rendezőt. Baróti Szabó verseskötetei között igen nagy átfedések vannak, a versek között elég sok az ismétlődés (1:38), és miként Hubert rámutatott, egyfajta tendencia is felrajzolható a kötetek egymáshoz való viszonyát illetően: az 1777-es kötet úgy aránylik a rákövetkező tizedik évre megjelent 1786-oshoz, mint a három évvel későbbi 1789-es kötet a majd’ tíz évvel utóbb megjelent 1802-eshez. Vagyis a filológus szemével a korábbi kötetekben (1777, 1786) inkább alapszövegek, a későbbiekben (1789, 1802) inkább variánsok figyelhetők meg. Mivel az 1777-es első kötet líratörténeti helyzete megkerülhetetlen, jelen kiadás a nyomtatásban megjelent versek időrendje szerint azok első közléseit, az úgynevezett alapverseket határozta meg főszövegül – így például az 1777-es kötet egészét –, míg a felgyülemelő variánsokat az egyes alapversek kritikai apparátusába osztotta. Kivéve, ha az utolsó, 1802-es kötet variánsa a kidolgozásánál vagy érdemben más oknál fogva valamiképp oly módon tér el, hogy az megérdemli az önálló közlést (lásd *A’ Magyar Ifjúsághoz* című vers esetében). Ezek a változatok minden ilyen esetben a vonatkozó alapversek szövegkritikai jegyzetanyagában teljes egészében közlésre kerültek (lásd a kiadás második kötetében). A nyomtatott kötetek versanyagának közlését még két kéziratoss forrás egészíti ki: Sidronius Hosschius jezsuita neolatin költő két elégiafűzésének fordításai 1809-ből (*A szenvedő Krisztusról* és *Szent Péter sírlmairól*) és Baróti Szabó *Futó versek* címmel 1810-ben lejegyzett versei.

A sajtó alá rendező a maga óvatos határozottságával arra is vállalkozik, hogy az említett négy nyomtatásban megjelent verseskötet és a kéziratok szövegeinek folytonosságát, valamint a szövegvariánsokra tekintettel mindezek széttartó mivoltát is bemutatva lehetővé tegye annak eldöntését, hogy Baróti Szabó nyelvészként vagy inkább költőként tartható-e számon irodalomtörténet-írásunkban. Az átgondolt közreadói állásfoglalásról a kétkötetes munka szerkezeti felépítése, tehát az első közlések mint alapversek és indokolt esetben az utolsó közlések elkülönítése, valamint egy ehhez tartozó indoklás tájékoztatják az olvasót:

Mivel az alapvers és annak az átdolgozások utolsó állomásaként a költő által kiadott változata külön kötetben áll, könnyebben összehasonlíthatja azokat az olvasó, és dönthet a szakirodalomban gyakran felmerült (fentebb már említett) kérdésben, hogy a „szavakat felforgató” Baróti Szabót, vagy a nyelvét, verselését folyton javító, tudatosabb költőt értékeli inkább. (1:38.)

szerk. HEGEDÜS Béla, Régi magyar költők tára: XVIII. század 17 (Budapest: Universitas Kiadó–Reciti Kiadó, 2020), 9–12, https://www.reciti.hu/wp-content/uploads/rmkt18_kalmar_vn.pdf.

5 HUBERT, „Baróti Szabó Dávid...”, 97.

Egy olyan vállalkozástól, mint a kritikai szövegkiadás, talán szokatlan és idegen ez az ambíció. Lényegében itt eltérést is regisztrálhatunk a sajtó alá rendező két évvel korábbi „távolságtartóbb”, filológusi nézőpontja és e mostani személyesebb, irodalomtörténeti álláspontja között.⁶ Hogy tudniillik tárgyát mintegy „regényesítve” annak értelmezési keretét adjon, s ehhez pedig kulcsot is kínáljon az olvasó számára. Ily módon Baróti Szabó versei és versfordításai nem pusztán a szerzői, a tárgyi, valamint a kritikai jegyzetapparátusok és egyéb szükséges mutatóktól kísérvé helyeztetek el a kiadásban, hanem valamiképp egy fejlődéselvű narratív séma részeként is megjelennek, amely arra kérdez rá, hogy a magyar nyelvet roppant jártassággal bíró Baróti Szabóra tekinthetünk-e tudatos költőként. Avagy mi ösztönözte Baróti Szabó költészetét pályája elején és végén: előbb még az antik időmértékes prozódia magyar nyelven való megszólaltatása, utóbb azonban már a lírai közlés igénye?

Természetesen a kérdés jelentékeny, felvetésével ugyanakkor a kiadás homályba borítja a kötetkompozíciókat (leszámítva az első kötetnél), hiszen a versek mellett azok kötetbeli pozíciója is változott Baróti Szabó átdolgozásai során. Emiatt az alapvers fogalma talán túlzottan lehatárolt – noha bizonyos mértékig a szövegidentitás elvére emlékeztet;⁷ például ezeknek az egységeknek a Verseghy Ferenc *Összes költeményeire* emlékeztető módon sorszámuk is van⁸ –, mivel a terminus azt a benyomást kelti, mintha az első közlések megkülönböztetésével hierarchikus viszonyba szerveződnenek Baróti Szabó versei, s mégis érvényben maradna az ultima manus elve. Holott inkább arról van szó, hogy a kiadás alapszövegek vonzaskörében helyezi el a variánsokat, így szöve filológiai hierarchiát – amit a dolog természetéből adódóan egészen a narratíva kérdésének felmerüléséig nem is lehetne kifogásolni. Így viszont a kiadás implicite a genetikus szövegkiadási elvek és a forrásközlés oly mértékű egymásba játszatása, hogy az átírási elvek taglalásán túl például külön nem figyelmeztet a nyomtatott források szövegtükrének át-emelésére és megőrzésére (lásd például a kiadásban Vergilius I. eklogájának az 1789-es kötetben megjelent fordítását). Ne legyen félreértés: e módszertani következtelenségek a kiadás meritumát, hogy hozzáférhetővé tette Baróti Szabó költeményes munkáit, továbbá az igényes tipográfiát, a jó áttekinthetőséget és a professzionális szöveggondozást nem érintik. Mindez pusztán azt mutatja, hogy a monumentális, számtalan szövegforrással, azok szövegállapotaival és az egyes szövegidentitások köré szerveződő variantúrával dolgozó vállalkozás a papíralapú kiadás mellett a hálózati megjelenítést is igényli. Ez egyben orvosolná a következtelenségeket, s lehetővé tenné a kompozíciók megőrzését (a forrásközlést) és a variánsok szinoptikus áttekinthetőségét (a genetikus kiadást).

Ahhoz, hogy a magyar irodalomban az 1777. évi első verseskötet vagy Baróti Szabó költészettörténeti helyét felmérjük, miként a kiadásban Hubert Ildikó szorgalmazza, számot kell vetni az életmű terjedelmes fordítói tevékenységével. Milton *Elveszett paradicsomát* leszámítva, amely Baróti Szabó 1789-es, valamint utolsó 1802-es kötetében átdolgozva is megjelent – ilyen

6 HUBERT, „Baróti Szabó Dávid...”, 99–100.

7 DEBRECZENI Attila, *Csokonai költői életművének kronológiai rendje*, Csokonai Vitéz Mihály összes művei: Pótkötet (Budapest–Debrecen: Akadémiai Kiadó–Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012), 19; BODROGI Ferenc Máté, „Elektronikus kritikai kiadások a klasszikus magyar irodalomban”, *Magyar Tudomány* 177 (2016): 1292–1296, 1293–1294.

8 VERSEGHY Ferenc, *Összes költeményei*, szerk., tan. HOVÁNSZKI Mária, 3 köt., Régi magyar költők tára: XVIII. század 18 (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2021–2022).

módon pedig jelen kiadásban szerepel –, a fordítói életmű további darabjai külön láttak napvilágot: Vanière-től a *Paraszi majorság* (1779, 1794); Vergilius *Aeneise* I–V. (Bécs, 1810); Vergilius *Eklogái* (1813); Vergilius *Aeneise* VI–XII. (Pest, 1813). A versek és versfordítások mellett a költeményes munkák harmadik egységét képezheti az első kiadásában még hexameteres *Kisdéd szótár* (1784, 1792). Mindezek a fordítások az összegyűjtött versekkel foglalkozó jelen kiadásban nem szerepelnek. (1:30.)

Ha a jelen kiadás jegyzetanyaga révén áttekintjük az 1777-es kötet verseit, kiderül, hogy nagy részük (pontosan 45,3%) valójában szintén fordítás. Néhány Horatius-óda mellett összesen 39 Martialistól és későbbi neolatin szerzőktől (például Thomas Morus, Joannes Owen, Bohuslaus Balbinus, Jacobus Masenius) származó epigrammáról van szó, továbbá Franciscus Neumayr jezsuita költészettanár iskolai használatra szánt mintaverseiről – tehát kivétel nélkül latin szövegekről. Baróti Szabó itt még feltűntette a fordítás tényét, későbbi kötetekben már nem. Sok esetben az említett epigrammák eredete ismeretlen. Csupán annyi világos, hogy azokat szerzőnk népszerű 17. századi latin epigrammagyűjteményekből ismerhette (Bernardus Bauhusius, Bartholdus Nihusius). Mindez és az, hogy a fordításokat versesköteteibe felvette, annak jele, hogy azokat az antik versformák magyar nyelvű domesztikációja után saját szövegeinek tartotta. Mi sem természetesebb a korszakban. Baróti Szabó, miként Kazinczy Ferenc, saját fordításaira ugyanúgy az irodalmi nyelv, az egyéni hang és stílus birtokba vételének eszközeként tekintett. Ebben a kontextusban értelmezhető, ha meggondoljuk, a vergiliusi életmű két darabjának és a többi önállóan megjelent fordítói vállalkozások sora is. Baróti Szabó költészettörténeti helyét tehát egyrészt ez jelöli ki, s ehhez kapcsolódva a latin mondatstruktúra magyarra való ültetése, lett legyen ez bármily felforgató vagy formabontó erejű. Másrészt költészeti anyagának, nyelvi megoldásainak, fordulatainak reform- és dualizmus kori felhasználói mutatják nyelvi, kifejezésbeli gondosságát és transzponálhatóságát. Emiatt jó volna később a kiadáshoz a többi fordítás és a *Kisdéd szótár* szövegbankját is hozzávenni a már említett elektronikus, adatbázisszerű hozzáférés biztosítása révén (lásd például a HUN-REN-DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport elektronikus kritikái kiadásait), mert a Baróti Szabó-versek ilyen korpuszán a magyar hexameter kifejezőképességének, fordulatainak teaurálását is el lehetne végezni.

Így költő és nyelvész között talán nem is érdemes oly nagyon különbséget tenni, minekútan egy költő sem boldogulhat a maga nyelvész-műfordító karaktere nélkül. Mint ahogy a 18. századi magyarországi fordításirodalomról szóló, Lengyel Réka szerkesztette tanulmánykötet frappáns Seneca-mottója is magába sűríti: sohasem szerzők, hanem mindig fordítók, akikkel foglalkozunk („Nunquam autores, semper interpretes”). Persze könnyű azt mondani. Hiszen Baróti Szabó esetében az apória, hogy a szakirodalomban e két természete állandó mentetegetésre szorulna, mindaddig nem oldható fel, amíg a fenti állítás költészettörténeti vizsgálódások konszenzuális kiindulópontjává nem lesz. Ugyanis, ha éppen nem is konkrét szerzőtől fordítanak, akkor is az elménkben felgyülemlett olvasmányélmények szövegeit adaptálják, imitálják; vagy más szavakkal a középkori szerzetesirodalom háttérbe szorított szerzőfunkciója szerint legjobb esetben a Szentlelket tolmácsolják (auctor principalis).⁹ Szerzetes költőnél ez még komolyabban

9 Janina NIEFER, *Inspiration and Utmost Art: The Poetics of Early Modern English Psalm Translations*, Religion und Literatur – Religion and Literature 5 (Tübingen: Lit, 2016), 58, 249. Lásd még BENE Sándor,

veendő. Ebben az összefüggésben természetesen méltán korrekcióra szorul a kiadás bevezetőjében felvetett szakirodalmi tétel általános tarthatatlansága a további kutatás számára.

A kiadás tehát alapvetően Baróti Szabónak a latin eredeti költeményekből készült fordításait helyezi előtérbe. E tekintetben különösen is jól használható, mivel a fordítások eredetijét a jegyzetapparátus végén minden esetben közli (lásd a második kötetben). Ilyen módon az olvasót valóban annak felmérésére hívja, hogy Baróti Szabó saját pályáján a magyar nyelv antik időmértékes tűzpróbájától eljutott-e a tudatos költő szintjéig. Ehhez a fordítások két legeminensebb kontrolcsoportjának Sidronius Hosschius elégiái, illetőleg a vergiliusi életmű darabjai, különösen az eklogák tekinthetők.

A Hosschius-elégiák Baróti Szabó tolmácsolásában a kritikai kiadáshoz képest különálló módon is megjelentek 2012-ben a sajtó alá rendező szerkesztésével.¹⁰ Miként arra Hubert több helyen is utalt, Baróti Szabó számára a Hosschius-fordítás, például a Krisztus szenvedéséről szóló elégiák, arra kínáltak lehetőséget, hogy vallásos érzelmeit és egyéniségét ne a tárgy felkínálta áthallások vagy elhallgatások révén, hanem a lírai én személyességének kibontásával, „szenvédélyes hőfokon” mutathassa meg.¹¹

A *szenvedő Krisztusról* című elégiafüzér első darabja (*A' szeretet diadalmaskodik az Istenenn*), ami a lírai én személyességét illeti, két szempontból is különösen megrendítő. Az egyik, hogy az utolsó négy sor fordításakor Baróti Szabó zárójeles betoldással gyarapította a latin eredetihez képest a magyar fordítását. Az első disztichon két retorikai kérdést fogalmaz meg, az utolsó pedig magyarázatot ad a kérdésekre. Hosschiusnál a kérdések így hangoznak: *Ultima ferali quis nescit in arbore passum? / Quis morti nescit succubuisse Deum?* ('Ki ne tudná, hogy végül a keresztfán szenvedett? Ki ne tudná, hogy a halálnak alávetette magát az Isten?') A magyarázatok a következők: *Omnia iussit Amor. Caelo dat iura, nec ipso / Omnia cui parent, regna minima tenet.* ('Mindezt a szeretet rendelte így, parancsot ad az égben, és nem kisebb a hatalma annál, mint akinek mindenek engedelmeskednek.') Baróti Szabó mindezt a következőképp adta vissza:

És melly rettenetes kint szenvedé végre kereszt-fán?
Nemde meg-halt (ki ha nem juttat, nints élet) az Isten?
Mind ezt a' szeretet tselekedte: parantsol az égben,
'S olly nagy hatalma vagyon, mint szinte magának az Űrnek.

„A költő Zrínyi Miklós – Miklós Zrínyi, the Poet”, in *Zrínyi-album – Zrínyi album*, szerk. HAUSNER Gábor, 174–249 (Budapest: Hadtörténeti Múzeum–Zrínyi Katonai Kiadó, 2016), 220.

10 Sidronius HOSSCHIUS, *Elégiái: A szenvedő Krisztusról, Szent Péter siralmai, Baróti Szabó Dávid fordítása*, szerk., tan. HUBERT Ildikó (Budapest: Cédrus Művészeti Alapítvány–Napút Kiadó, 2012).

11 HUBERT Ildikó, „Sidronius Hosschius: *Szent Péter siralmai* (Fordította Baróti Szabó Dávid)”, *Napút* 13, 6. sz. (2011): 105–110; HUBERT Ildikó, „Néhány megjegyzés Baróti Szabó Dávid fordításáról: Sidronius Hosschius: *A szenvedő Krisztusról*”, *Vigilia* 76 (2011): 268–272; HUBERT Ildikó, „Az irodalom vidékein – Baróti Szabó Dávid Krisztus- és Péter-siralom fordításai: Egy hagyományba illeszthető fordítás”, in *Az áhítat nem hivatalos alkalmi és formái az 1800 előtti Magyarországon*, szerk. BOGÁR Judit, Pázmány irodalmi műhely: Lelkiségtörténeti tanulmányok 4, 81–91 (Piliscsaba: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, 2013), 82–83; BARÓTI SZABÓ, *Költeményes...*, 1:35–36.

Szembeszökő a betoldás, miszerint: *ki ha nem juttat, nints élet*; s talán nem túlzás, ha belőle kihallani véljük a jezsuita rend felosztásának Baróti Szabó költészetében ismétlődő fájalmát. Másrészt még inkább kihallani, esetleg a Hosschius-fordítás közben, a költőt ugyanazon nap leforgása alatt ért két szélütés megrázó élményét is (1807. január 22.), amelyekből a költő 68 éves kora mellett is teljesen fölépült; amit mi sem bizonyít jobban, mint az 1809-ben lezárt Hosschius-fordítások és a még csak ezután lezárt 1813-as Vergilius-fordítások!

A másik megrendítő körülmény, amely ehhez a Hosschius-fordításhoz kapcsolódik, Baróti Szabónak a hexameteres forma melletti választásában keresendő. Tudniillik, Hosschius költeménye – amelynek lényege, hogy az Isten, aki a vele egyenrangú szeretet szavára teremti meg a világot, és váltja meg a bűnbe esett embert (tulajdonképpen a szentháromságos egy Istenen belüli szeretetkapcsolat ábrázolásáról van szó, aki a Szentlélek) – jóllehet disztichonos, Ovidius *Metamorphose*s első énekének teremtéstörténetét idézi meg. Azaz egy eposzt. Ráadásul Baróti Szabónak az epikus regisztert favorizáló megoldása a zárlatban az *Omnia iussit Amor* szakaszt („mindent a szeretet parancsolt”) még inkább szembetűnővé teszi, ami Vergilius X. eklogájának egyik sorát mintegy a költemény tételmondaként idézi meg (*Omnia vincit amor, nos et cedamus amori. Verg. ecl. 10, 69: „a szeretet mindenén úr, mi is engedjünk a szeretetnek”). Baróti Szabó kezén Hosschius költeménye éppen e gesztus, vagyis az Isten – aki lényege szerint nem tud *nem engedelmeskedni* a szeretet parancsának – mellett meghozott személyes döntés, a szeretet kinyilvánítása által válik saját szöveggé. A bukolikus regiszter ilyen megidézése elég messzire vezetne, legalább vissza, egészen az *Elveszett paradicsom*ig. Az mindenesetre bizonyos, hogy Baróti Szabó költészetének személyességét, sok papköltő társához hasonlóan, leghatásosabban eklogáiban és pásztorjátékaiban villantotta fel.*

Végezetül még egy fontos körülményt kell tisztázni a kiadás munkálatait illetően. Noha Szekestei N. László a kötetekben pusztán a latin szövegek gondozása és a tördelés munkálatainak címen van feltüntetve, ennél valójában jelentékenyebb közreműködője volt a kiadásnak. Egyrészt, ahol lehetett, minden esetben visszakereste és ellenőrizte a fordítások latin forrásait ma már kevésbé ismert nyomtatványok alapján. Másrészt, noha külön lektor nincs feltüntetve a kiadáson, a kézirat tördelésével voltaképp a lektori teendőket is ellátta a kézirat és nyomtatott források egyedi hangjelöléseire és olvasati nehézségeire figyelemmel.